

UDK 811.163.6'373.7

Erika Kržišnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

FRAZEOLOGIJA V SLOVENSKEM PRAVOPISU 2001

Slovenski pravopis je predstavljen z vidika vključevanja frazeološkega gradiva predvsem v slovarskem delu. Izhodišče za prikaz je primerjava s stanjem v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Analiza prikazuje vključenost in obdelanost gradiva v Slovenskem pravopisu s širšega, slovaropisnega in ožjega, pravopisnega vidika.

The *Slovenski pravopis* is surveyed from the point of view of the inclusion of phraseological material, particularly in the dictionary part. The point of departure for this survey is a comparison with the state of affairs in *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. The analysis shows the inclusion and treatment of the material in *SP '01* from a broader, lexicographic, and a more specialized, orthographic, point of view.

Ključne besede: frazeologija, jezikovna norma, slovaropisje, pravopisje

Key words: phraseology, linguistic norm, lexicography, orthography

1 O Slovenskem pravopisu 2001 (dalje SP 01) je bilo že marsikaj povedano, tako na ravni publicistične kakor tudi strokovne kritike oz. ocene.¹ Razlog, da se pridružujem ponovnemu pretresu, ni samo dejstvo, da posebej o frazeologiji v SP 01 doslej ni pisal še nihče. Pregleda sem se lotila tudi zato, da bi ugotovila, koliko in kako je razvoj frazeologije kot jezikoslovne vede v slovenskem prostoru v zadnjih dveh ali treh desetletjih vplival na predstavitev tovrstnih enot v slovarskem delu – seveda v primerjavi z načinom njihove predstavitve v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ).² Z vidika SP kot normativnega priročnika je treba ugotoviti, koliko in na kakšen način (tj. s katerimi sredstvi) skuša biti normodajen in kodificirajoč v frazeološkem jezikovnem gradivu.³ In ne nazadnje, ocena dobi pravi smisel, če skuša ponuditi vsaj kako možno pot za rešitev vprašljivih točk.⁴

Marsikaj od tega, kar sem si zastavila za cilj te ocene, bi bilo lažje, če bi sestavljavci podali vsaj temeljna izhodišča tako za lastno upoštevanje in obravnavo frazeolo-

¹ Od strokovnih ocen so verjetno najrelevantnejše izšle v zborniku predavanj 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (2002: 207–254).

² Koncept za SSKJ, tudi za obravnavo frazeologije v njem, je nastajal v času, ko je frazeologija kot jezikoslovna veda – ne le pri nas, tudi drugod – šele začinjala svojo pot. O frazeologiji v SSKJ gl. Majdič 1970, Kržišnik 1987/88 in Petermann 1988 (tudi Gantar 2001, a zaradi časa izida za SP 01 prepozno). Ob tem se bo seveda pokazala tudi (ne)možnost vpliva takih ocen pri nas.

³ Dular (2002: 217): »Glede namembnosti je zelo opazen premik: SSKJ je osredinjen na informacije o pomenski členitvi besedišča, **slovarski del SP pa normativno predstavlja predvsem posebnosti in težavne točke v zapisu, izgovoru, oblikah in vezljivosti besed**. [...] število besednih pomenov in njihovih definicij je bistveno skrčeno, prav tako njihovi ponazarjalni zgledi, **zaostrena in deloma preurejena pa je normativnost (slogovne idr. oznake, usmerjene k boljšim oziroma nezaznamovanim izraznim možnostim)**.« (Podčrtala E. K.)

⁴ Pri čemer je seveda vprašljivo samo tisto, kar ni posledica površnosti ali nedoslednosti.

gije v slovarskem delu kakor za naslovnikovo interpretacijo upoštevana in z različnimi podatki opremljene frazeologije v SP 01.⁵ Veliko olajšanje bi predstavljalo tudi elektronsko obdelano gradivo – tako bi se morda vendarle pokazalo, da se kvantiteta lahko spremeni v kvaliteto,⁶ ali pa seveda ravno obratno.

2 Frazeologijo v SP 01 je treba pogledati z dveh vidikov: slovaropisnega in ožje pravopisnega. Nekatera vprašanja se ne nanašajo posebej na frazeološki del gradiva v SP 01, a se v njem kažejo kot relevantna, zato bodo upoštevana.

2.1 Slovaropisni vidik zajema obseg v SP 01 sprejete frazeologije, in sicer koliko in kakšno gradivo, način vključevanja v slovarski članek, pripisovanje denotativnega pomena z razlagami in konotativnega dela pomena s stilnimi in zvrstnimi oznakami.

2.1.1 Ker je SP 01 po naravi stvari same normodajen in kodificirajoč, v zvezi z obsegom frazeološkega gradiva ni toliko pomembno, ali ga vsebuje veliko ali malo, kolikor je pomembno, da je relevantno, se pravi tisto, ki potrebuje informacijo (pravopisno, pravorečno, slovnično) v zvezi s sodobno knjižnojezikovno normo.

2.1.1.1 Vključenost frazemov

Koliko gradiva?

Pregled naključno izbranega gradiva ni odkril načel, po katerih bi bili frazemi vključevani v SP 01 ali izločani iz njega. Možna načela:

- pogostnost rabe: s tega stališča ni razloga za različno obravnavo frazemov *imeti dolg jezik* in *imeti dolge prste*, in vendar prvega v SP 01 ni, drugi je (pod iztočnico *imeti*);⁷
- pravopisna informacija: s tega stališča ni razloga za različno obravnavo *a/Avgijev hlev* in *med Scilo* in *Karibdo* (več o tem dalje), in vendar prvo v SP 01 je, drugega ni;
- pravorečna informacija: enakovredna zgleda bi bilo verjetno precej težko najti; naj na tem mestu navedem nedoslednost znotraj samega SP 01: v § 487 Pravil je med drugim zapisano: »Pisanje narazen je lahko nakazano tudi z izgovorom konca prve sestavine: *bog ve* [kv], *bogme* [gm]« – v slovarskem delu pa je ob pravopisno variantni iztočnici *bog ve* tudi *bogve* označen enotni izgovor kot [kv],

⁵ Vsaj toliko, kot je npr. izid prve knjige SSKJ leta 1970 pospremil V. Majdič v Majdič 1970.

⁶ To se je namreč pokazalo pri SSKJ: z elektronsko verzijo je odpadlo kar nekaj težav, ki so bile posledica slovarsko slabo ali le nedosledno obdelanega frazeološkega gradiva – rešeno je npr. zahtevno vprašanje, kje pri geslu iskati frazem: v ponazarjalnem gradivu ali v gnezdu; do neke mere olajšano pa tudi iskanje glede na obliko, v kateri je frazem v slovarju naveden (čas, naklon pri glagolskih frazemih, sklon pri samostalniških ali pridevniških; zaporedje sestavin).

⁷ Fida izkazuje celo obratno sorazmerje, iskanje *dolg_jezik* – frazeoloških je 42 (od 63) zadetkov; *dolge_prste* – 18 zadetkov. A pri tem je treba biti pazljiv, pogostnost v korpusu je le eno od meril za določanje rabe frazemov (prim. v Kržišnik 2001a: 18–21).

⁸ Pustimo ob strani vprašanje, ali je to, kar trdi navedeni del § 487, res. Težko je namreč verjeti, da bi govorci izgovor ravnali po razmeroma negotovem (o tem priča variantni status) zapisu.

- čprav je druga varianta položajsko enakovredna zgledu *bogme* iz Pravil (*bogme* v slovarju nima pripisanega izgovora, ker tovrstne spremene niso zapisane);⁸
- slovnicična informacija: s tega stališča bi bilo poleg frazema *stati (komu) ob strani* 'pomagati (k.)' koristno navesti tudi homonimnega, a z drugačno vezljivostjo *stati/držati se ob strani* 'ne vmešavati se'.⁹

Katero gradivo?

O tem, da SP 01 v primerjavi s SSKJ ne prinaša novega gradiva, je bilo že dosti govora – pravzaprav je to eden od temeljnih načelnih očitkov. Žal se mu tudi pri frazeologiji ni mogoče izogniti. Pri tem pa je imel SP 01 lepo priložnost, da bi v slovarski razvid vključil tisto, kar je že SSKJ izpustil, in še kaj novega. Nerazumljivo je na primer, da SP nima frazema *pomesti (kaj) pod preprogo* 'prikriti' (kaj: problematična dejstva, podatke), ki je zadnjih petnajst let verjetno eden najpogostejše rabljenih v publicistiki.¹⁰ Zakaj ni nobene sodbe o *zmenku na slepo*? Ker »spominja« na angl. *blind date*? Seveda se podoben pomislek pojavi tudi ob *pomesti pod preprogo*, saj iz neknjižnih zvrsti poznamo varianto *pomesti pod tepih*,¹¹ ki spominja na nem. *etw. unter den Teppich kehren* z istim pomenom. A to SP 01 niti ne bi smelo motiti – v njem je med drugim naveden tudi frazem *narediti na hitro roko*, ki ne le, da ni slovenski (če že govorimo o tem), tudi rabi se ne v slovenskih besedilih, vsaj ne sodobnih (v Fidi je en sam zadetek, in še ta iz prevodnega besedila).¹²

Kje iskati frazeme?

Za razliko od SSKJ v SP 01 ni posebnega frazeološkega gnezda, zato je svoboda pri razporejanju frazemov po slovarskem članku večja, ker pa so članki krajši, je to manj moteče tudi v nelinearni obliki. Večji je problem, pri kateri iztočnici frazem iskati: zakaj je mogoče *imeti nekaj za bregom* najti pod *breg* in *imeti, imeti dolge prste* pa samo pod *imeti*? Ali drugače zastavljeno vprašanje: zakaj je pod iztočnico *jezik* upoštevano malo frazeologije, pod iztočnico *roka* pa veliko?¹³ Napačna je uvrstitev zveze *hvala bogú* pod iztočnico *bog*¹, saj naglasno znamenje kaže, da gre za pragmatični frazem, ki bi moral biti naveden pod *bog*³ (ob *ljubi bog* in *bog nebeški*).

Vprašanje je dalje še, katera načela so vodila sestavljavce pri razvrščanju frazemov v članek ene od sestavin ali kot samostojno geslo. Različna uvrstitev *udariti jo, lomiti ga* in *ucvreti jo* – prvi dve enoti pod glagolskima iztočnicama, tretja kot samo-

⁹ Gotovo ni naključje, da že SSKJ navaja samo prvega.

¹⁰ Z iskanjem *pod_preprogo* dobimo v Fidi 175 zadetkov, od katerih samo 6 zglede ni frazeoloških, kar pomeni, da je medsebojna napovedljivost sestavin frazema zelo visoka (poleg najpogostejše glagolske sestavine *pomesti/pometati*, se posamično pojavljajo še *spraviti, poriniti, potisniti, potlačiti*).

¹¹ Tudi v Fidi je s sestavino *tepih* 5 zadetkov.

¹² Frazem je naveden v SSKJ, toda v enakem pomenu se od Pleteršnika dalje (npr. tudi Glonar in še SP 62) navaja *izdelati/narediti na prvo roko*, ki se prav tako ne rabi v sodobnem knjižnem jeziku (tudi v Fidi ni primera).

¹³ Sicer sta to približno enako frazemotvorni sestavini v slovenščini, kar je izkazano tudi v SSKJ.

stojno iztočnico – je posledica dejstva, da glagolski iztočnici za prva dva primera v slovenščini obstajata (*udariti, lomiti*), medtem ko je *ucvreti* t. i. monokolokabilna sestavina, tj. sestavina, ki se pojavlja izključno ob *jo*. To je torej eno načelo. Toda SP 01 uvaja tudi samostojno iztočnico *ga* (prosti morfem), kjer sta navedeni samo zvezi *bog si ga vedi* in *vrag si ga vedi*, ki pa sta navedeni še posebej (*bog si ga vedi*¹⁴ s pravopisno varianto *bogsigavedi*, *vrag si ga vedi*¹⁴ brez take variante; pod iztočnicami *vrag, bog* in *vedeti* teh frazemov ni). Pri tem se porajata vsaj dve vprašanji:

- zakaj se pod *ga* ne navajajo, vsaj kot tip, še druge tovrstne zveze – vsaj *lomiti ga*, če že ne tudi podtip *cukati ga*;¹⁵
- zakaj se po istem načelu (če je to načelo) ne uvaja tudi samostojna iztočnica *jo* in zgledi tipa *pobrisati jo*?¹⁶

2.1.1.2 Vključenost frazemskih variant

Brez elektronsko dostopnega gradiva je težko dobiti realno predstavo o merilih za navajanje ali nenavajanje variant. Naključni pregled pušča vtis, da se SP 01 s tem ni dosti ukvarjal. Oblikoslovne in sestavinske (pravopisne gl. dalje) variante so, kolikor so, večinoma navajane z vejico (*biti si na roke, na roko; metati komu kaj pod nos, v zobe*; drugače prim. v op. 17), primera z označeno fakultativno sestavino ali z gleda z variantnim besednim redom nisem našla.¹⁷ V zvezi z navajanjem variant se je pokazalo nekaj problemov:¹⁸

- nevariane so lahko navajane kot variante – vzrok za to je vključevanje besedilnih prvin v frazem, prim. *dati knjigo, vajeti iz rok* (*knjigo* je aktualizirano zunajfrazemsko določilo *dati kaj iz rok*, *vajeti* je frazemska sestavina); ali tudi neupoštevanje različnosti zunajfrazemskih vezljivostnih določil, prim. *biti, imeti kaj pri roki* (iztočnica *roka*), kjer je *kaj* pri *biti* imenovalniški (*kaj, biti/je pri roki komu*), pri *imeti* pa tožilniški (*kdo_a imeti kaj₄ roki*);
- variante so lahko navajane kot nevariane, prim. pri *posrati mali* podiztočnici *posrati ga* in *posrati jo* nista dva frazema, temveč varianti;¹⁹ tudi vključevanje besedilnih prvin lahko zabrisuje variantnost, prim. *delati čevlje na roko, žeti na roke* (varianta *na roko/na roke* /delati kaj/).

¹⁴ Gre samo za sestavinski varianti *bog/vrag si ga vedi*.

¹⁵ O tem, koliko podtipov vključuje in kje je meja med še osebnim zaimkom in že prostim morfemom, prim. Kržišnik 2001b in tam navajano literaturo. Tukaj naj omenim le možnost pretvorbe za zanikanjem, navedeno v SSKJ *ne boš je zvožil*, ki govori v prid udeleženske vloge sestavine *jo*; da enakega zgleada za zveze z *ga* ni mogoče najti, je zaradi homonimnosti oblik rod. = tož. jasno, zato ne dokazuje ničesar.

¹⁶ Če že ne tudi *jih* (prim. *slišati jih, dobiti jih* sta navedena pod glagolskima iztočnicama).

¹⁷ Kot neobvezna bi npr. morala biti označena sestavina *svoj* v *krotiti svoj jezik* in *paziti na svoj jezik* (prim. *jezik: krotiti, paziti na svoj jezik*).

¹⁸ Izpuščam take nerodnosti, kot je navajanje variantnosti frazema in nevariantnosti pomenske razlage (*Za*)*prosil je za njeno roko* [Zasnubil jo je].

¹⁹ Drugo vprašanje je, zakaj se varianta z *jo* – ob tako skopem vključevanju frazemov v SP 01 – sploh navaja, saj se, če se, rabi zelo redko (čeprav je navedena tudi v SSKJ).

Sklep, ki ga iz doslej navedenega lahko izpeljemo, je, da sama prisotnost ali odsotnost frazema ali variante v SP 01 za njun knjižnojezikovni status ne more biti relevantna – čeprav se ob posameznih primerih zdi, da je ne vključevanje morda hotelo imeti tak namen. Prim. izpust variante *ločiti zrno od plevela* (k *ločiti zrno od plev*, ki je v SP 01).²⁰

2.1.2 Oblika, v kateri so frazemi navedeni v SP 01

Enako kot že v SSKJ so tudi tu frazemi lahko navedeni v besedilni (*Posestvo je v drugih, tujih rokah, Trgovina je precej od rok, Delo mu gre od rok*) in v slovarski (*položiti roko nase*,²¹ *gledati komu pod roke*) ali celo polslovarski obliki, ne da bi bilo mogoče ugotoviti, s kakšnim namenom je bilo med možnostmi izbirano.²²

2.1.2.1 Za slovensko slovaropisje nova iznajdba je pisanje besedilnih zgledov z veliko začetnico. Kako ta novost veča informativnost slovarja, ni zelo jasno, tudi pri predstavljanju frazemov ne, saj so enako predstavljeni *Ta človek nima dna, Delo mu gre od rok, Kocka je padla, Ta pa ima glas* in *Za božjo voljo, (saj ga boš ranil)*. Pri tem pa vsak od navedenih zgledov predstavlja drugačen tip:

- *Ta človek nima dna* je zgled frazema *ne imeti dna* 'biti nenasiten', besedilni zapis je nepotreben.
- *Delo mu gre od rok* se od prejšnjega razlikuje le toliko, kolikor je oblika glagolske sestavine omejena na 3. os. in je torej to slovarska (ne besedilna!) oblika tega frazema: *kaj gre od rok komu* (ne **ti mi greš od rok*), *delo* pa je prvina sobesedila.
- *Kocka je padla* se res pogosto rabi kot samostojna poved, vendar ne obvezno in tudi ne obvezno z glagolsko sestavino v tej slovnični obliki. Prim. *Jutri, ko bodo prišli še zadnji, bo kocka padla/bo kocka morala pasti*.²³
- Zgled *Ta pa ima glas* je enako kot *Ta pa ima roko, Ta pa ima glavo* itd. del vzorca *ta pa ima x* (*x* = del telesa) 'ima veliko sposobnost česa', ki se praviloma realizira v taki povedi.²⁴ To upošteva tudi SP 01, ki pod iztočnico *imeti* navaja *Ta pa ima*

²⁰ Fida izkazuje približno štirikrat večjo pogostnost variante s *plev* (41 zadetkov) kakor tiste s sestavino *plevela* (9 zadetkov), vendar anketiranje rojenih govorcev tega ne potrjuje (prim. odgovore srednješolcev in utemeljitev za utrditev variante v slovenščini v Kržišnik 1989/90: 138), potrjuje pa govornost variante s *plevela*.

²¹ *Nase* je frazemska sestavina.

²² Ob strani puščam take nedoslednosti, kot je izmenično navajanje vezljivostnih določil v frazemu in pomenski razlagi s poljubnostnimi in osebnimi zaimki, prim. *metati: metati komu polena pod noge* [ovirati **ga**].

²³ V Fidi iskanje *kocka_je_padla* izloči 7 zadetkov, iskanje *kocka/#3pasti* pa 60, od teh je le nekaj nefrazeoloških, kar pomeni, da pojavljanje frazema kot samostojne povedi ni niti najobičajnejša raba. Primer: *Režiser Damjan Kozole in scenarist Luka Novak sta imela z iskanjem igralca za glavno moško vlogo v filmu Stereotip hude težave. Ogedala sta si kup predstav v slovenskih gledališčih, pa nista našla nikogar. Na misel jima je prišel edino Dragan Živadinov, vendar nista bila prepričana. Zadnji večer, preden je kocka morala nujno pasti, sta gledala podelitev viktorjev. Ko se je na odru pojavil Magnifico, sta vedela: Takega obvladača in bleferja potrebujeva.*

²⁴ Zunaj te realizacije je spremenjena zunanja vezljivost: *imeti roko za kaj, imeti nos za kaj*, ali pa mora biti prisotna modifikacijska sestavina: *imeti dober glas, imeti težko/lahko roko*. Več o tem v Kržišnik 1998a.

glas [glasno govori, lepo poje], toda *imeti dober nos* [bistro, pravilno predvidevati]. Velika začetnica je torej tukaj zares informativna, vendar pa ima predstavitev frazemov tega tipa pomanjkljivost, da ni opremljena z drugim pisno razločevalnim znamenjem, tj. končnim ločilom, ki je v tem primeru klicaj, saj zaznamuje vzključno poved: *Ta pa ima glas!* Pri tem je klicaj kot znamenje za ustrezno glasovno realizacijo frazema bolj bistven kakor velika začetnica, prim. možnost: *Janez, ta pa ima glas!* ali *Ta pa ima glas, prav res!*

- *Za božjo voljo* je pragmatični frazem, kar z navajanjem samo pragmatičnega pomena dokazuje tudi SP 01: *Za božjo voljo, saj ga boš ranil* 'izraža strah'. Ker pragmatični frazem med drugim predvideva tudi posebno glasovno realizacijo, je besedilna oblika zglede sprejemljiva, enako kot pri prejšnjem tipu pa za popolno tovrstno informacijo manjka končno ločilo. Slabo seveda je, če načelo ni izpeljano dosledno, prim. npr. zapis *bog nebeški* pod *bog*³.

Če povzamem: tako besedilno navajanje frazemov kot velika začetnica kot znamenje začetka povedi (besedila) sta v prvih treh tipih nepotrebni, v zadnjih dveh pa je taka predstavitev lahko nosilka dodatne informacije.²⁵

2.1.2.2 Z vidika slovaropisja in frazeologije nesprijemljivo in celo zavajajoče je »polslovarsko« navajanje frazemov:²⁶ sestavine frazema so sicer poslovarjenje, se pravi, da je glagolska sestavina glagolskega frazema v nedoločniku, samostalniški frazem v imenovalniku itd., vanj pa so brez razlike vključene besede iz (možnega) sobesedila. Prim. *imeti blago iz druge roke*, *vzeti pletenje v roke*, *dati komu posestvo v roke*, *njegova desna roka* (podčrt. E. K.). Posledica takega navajanja je, da se drug za drugim navajata *vzeti pletenje v roke* in *vzeti usodo v svoje roke*, pri čemer je *pletenje* sobesedilna prvina – prim. *vzeti šivanje/metlo/knjigo* itd. *v roke* s pomenom 'začeti delati' kaj = to, kar se aktualizira s sobesedilom. Primer še zdaleč ni osamljen, v istem slovarskem članku prim. še navajanje *dati knjigo*, *vajeti iz rok* (za prvo *dati /kaj/ iz rok*, drugo je v celoti frazeologizirano *dati vajeti iz rok*, prim. 2.1.1.2).

2.1.2.3 Nesprijemljivo in s frazeološkega stališča napačno je tudi slovarsko navajanje glagolskih frazemov, kadar so ti uvrščani kot zgledi za glagolsko vezljivost ob mali podiztočnici. Prim. *(dati) dati si: dati si duška, (držati) držati koga za kaj: držati otroka za roko;*²⁷ *držati koga za besedo*. Medtem ko zglede *držati otroka za roko* predstavlja aktualizirano rabo vezljivostnih določil *koga: otroka* (ali res samo *koga*, kaj pa *držati košaro /=kaj/ za ročaj?*) in *kaj: roko*, je v frazemu *držati koga za besedo* vezljivostno prosto samo mesto *koga* – gre torej za vezljivost [*držati za besedo*]*koga*,

²⁵ Nekaj drugega je vprašanje, zakaj je pomenska razlaga enkrat začeta z veliko začetnico, drugič ne, prim. *Daj mu eno okrog ušes* [Udari ga] in *Spravi se spoti* [umakni se, odidi]. Ker je tovrstnih zgledov več, ne gre za pomoto ali napako, temveč za nedodelana merila.

²⁶ Posledica tega je med drugim tudi pomenski opis, ki ne ustreza frazemu kot enoti – prim. 2.1.3.1.

²⁷ Zdi se, da je ločevanje med nefrazeološkim in frazeološkim zgledom nakazano s podpičjem, toda to služi še za marsikaj drugega.

ne *držati koga za kaj* –, pomen pa je temu primerno stalen in frazeološki, kar dokazuje tudi dejstvo, da prostobesednozveznemu zgledu ni pripisan pomen, frazemu pa je. Enako, čeprav spet na nekoliko drugačen način je problematično navajanje *metati komu kaj pod nos*, v *zobe* (torej [*metati pod nos*, v *zobe*] *komu kaj*) pod malo podiztočnico *metati komu/čemu kaj* in za zgledom *metati kokošim zrnje*. Iz istega razloga je tako uvrščanje frazemov napačno tudi, kadar so navadeni v polslovarski obliki, prim. v (*zmešati*) *zmešati komu kaj*: *zmešati nasprotniku račune*, *zmešati zasledovalcem sledi*; ali v besedilni obliki, prim. v (*udariti*) *udariti komu v kaj*: *Pohvala mu je udarila v glavo*, *Vino mu je udarilo v glavo*.²⁸

2.1.3 Vključevanje pomenskih razlag

Nekateri frazemi so brez pomenske razlage, ne da bi bil za to kak poseben razlog – tako npr. (*speljevati*) *speljevati sošolca na slaba pota*, enako (*speljati*) *speljati koga na slaba pota*, *Lasje se mu ježijo*, večini pa je – v glavnem enako kot v SSKJ – denotativni pomen pripisan,²⁹ in sicer na dva načina: kurzivno s t. i. navadnejšo dvojnico, praviloma, a ne nujno enobesedno, ali s splošno pomensko uvrstitvijo v pokončnicah. Slaba razločevalnost obeh načinov je že bila predmet kritike (prim. Gorjanc 2002: 226), pri frazeologiji se v zvezi s tem pojavi dodatna težava. Povezana je s statusom frazemov kot ekspresivnih jezikovnih enot,³⁰ kar pomeni, da v jeziku, tudi knjižnem, vedno obstaja »nevtralnjejš/a/ ali navadnejš/a/ dvojnic/a/« (SP 01: 131), če ne besedna, pa besednozvezna. Če bi torej to oznako hoteli izrabiti za frazeologijo smiselno, bi npr. zvrstno ali kako drugače bolj omejenim frazemom ali frazemskim variantam pripisali manj omejene sopomenske, npr. varianti *ločiti zrno od plevela* bi lahko v poševnem tisku dodali za knjižni jezik navadnejšo dvojnico *ločiti zrno od plev*. Te možnosti SP 01 ni izrabil, zato je nerazločevalnost med obema načinoma pomenskega opisa še toliko večja. – Še dodatno zaplete stvar določilo čustvenostne oznake v Pravilih (SP 01: 131), da namreč »/t/ako označene besede imajo v **pokončnicah** pripisano nečustveno vzporednico ali tak opis« [podčrt. E. K.]. Če bi se hoteli tega držati, bi morali biti s tako vzporednico opremljeni vsi frazemi – in večinoma tudi so, le da deloma s t. i. navadnejšo dvojnico.³¹

Pregled izrabe razlag z navadnejšo dvojnico in s splošno pomensko uvrstitvijo kaže, da je – načeloma – prva (tipska)³² možnost (kurzivna dvojnica) pripisana tistim frazemom, ki imajo socialnozvrstno oznako od knjižno pogovorno dalje (navzdol),

²⁸ Neustrezna je tudi izraba frazemov za ponazarjanje variantnosti aktualizirane oblike vezljivo-stne prvine. Prim. zgled *Napravili so križ čezme*, zastar. *čez mé* pod iztočnico *čez*.

²⁹ Kot že mimogrede omenjeno (gl. 2.1.2.1), je pomen pragmatičnih frazemov podan z njihovo pragmatično funkcijo. To je način, ki ga je – za svoj čas zelo moderno – prav tako uvedel že SSKJ. Več o tem Jakob 2002.

³⁰ Vsaj jedrni del frazeologije, o drugih stalnih besednih zvezah tukaj ni govor.

³¹ Tudi razmerje med *biti si na roke* (frazem) in *pomagati drug drugemu* (navadnejša dvojnica v poševnem tisku) je razmerje med čustveno zaznamovanim in nezaznamovanim.

³² Gre pač res bolj ali manj le za različno tipografijo, ne za resnično razločevalnost: kakšen neki je sicer razlog za razliko med knj. pog. *bati se jezikov – klepetulj, opravljivec* in zmer. *Tiho bodi, jezik grdi* [opravljivec]?!]

druga (v pokončnicah) pa frazemom brez socialnozvrstne oznake. Dober primer za ilustracijo je frazeologija v slovarskem članku *roka*: vsi frazemi z oznako knj. pog. imajo pripisano kurzivno »dvojnico« (besedno: *Trgovina je precej od rok – oddaljena, daleč*; besednozvezno: *biti si na roke, na roko – pomagati drug drugemu, biti v prijateljskih odnosih*), vsi drugi pa razlago v pokončnicah (poud. *Delo mu gre od rok* [Hitro dela], olepš. *položiti roko nase* [narediti samomor]). Že tako nejasno razločevalnost zapletejo še odstopi od te načelnosti, prim. knj. pog. poud. *udariti jo v gore* [iti, oditi], knj. pog. poud. *Daj mu eno okrog ušes* [Udari ga]. Da ne govorimo o primeru (morda jih je tudi več?), ko je istemu frazemu pripisana statusno različna, čeprav enako formulirana pomenska razlaga, prim. *položiti roko nase* ima pod iztočnico *roka* pripisano razlago v pokončnicah, torej kot »splošno pomensko uvrstitev«, pod iztočnico *položiti* pa je isti pomen pripisan kot »nevtralnejša ali navadnejša dvojnica« (s še dodatno normativno oznako /→/, o tem gl. dalje 2.1.4.3). Ti odstopi se sicer res kažejo kot nedoslednost, so pa tudi znak, da je razločevalnost med obema načinoma nezadostna, da bi se je bilo mogoče (ali smiselno) dosledno držati.

2.1.3.1 Podrobneje se s pomenskimi razlagami frazemov na tem mestu ne bom ukvarjala. Glede na to, da je SP 01 tudi pri formuliranju pomenskih razlag večinoma sledil SSKJ, pa je treba povedati, da ne tako slepo, da bi ne mogel drobnih posegov izrabiti za morebitne izboljšave. Žal jih ni. Tako npr. enako neustrezno kot že SSKJ pri delno idiomatiziranih frazemih, t. i. skupih, pojasnjuje samo njihov nemotivirani del (*gledati kakor tele v nova vrata* [zelo neumno, začudeno]),³³ s čimer je opuščena njihova kategorialna uvrstitev, pri navedenem primeru pač med glagolske frazeme. SP 01 tudi ne popravi pomanjkljivega pomenskega opisa v SSKJ. Prim. frazemu *boljša polovica* je tako v SSKJ kot tudi v SP 01 pripisan pomen 'žena', kar ni ustrezno, ker gre za dva pomena: 'mož ali žena (odvisno od tega, kdo govori)' in 'žena' (kar je novejše, a še vedno samo eno od dveh). Mogoče pa je najti celo slabše rešitve od tistih v SSKJ:

- Slovaropisno slabo je, da imajo nekateri (isti!) frazemi – v nasprotju s SSKJ – pod različnimi iztočnicami različne (sicer statusno enake) pomenske opise, prim. *biti mož beseda* pod *mož* [narediti, kar je bilo obljubljeno], pod *beseda* [držati obljubo].
- SP 01 popravlja pomenski opis, dan v SSKJ, v napačno smer. Vzrok za napako te vrste je že omenjeno polslovarsko navajanje frazemov (gl. 2.1.2.2). Prim. iztočnico *košarica: dati fantu košarico* [zavrtni njegovo povabilo (za ples)] – *fant* ni frazemska sestavina, vendar izbere enega od pomenov večpomenskega frazema,³⁴ prim. z rabo v (Fida) *Mar zato, ker je Iztok precej čuden tič, ki na vsakih pet let izda kaseto, zavrača vsakovrstni medijski pomp in da košarico celo slovenskemu političnemu vrhu (...)*. V SSKJ je frazem naveden slovarsko in z obema pomenoma *dati komu košarico* 'zavrtni njegovo ponudbo za ples; zavrtni ponudbo'.³⁵

³³ Pri tem pa ima ta frazem tudi pomen 'biti zelo začuden' – v sekundarni metaforizaciji gre torej že za sklop, ne več za skup (prim. tudi *Vse je šlo kakor po maslu* [gladko, brez zapletov]).

³⁴ Take vrste širitev pomena je v frazeologiji pogostejša kot v besedju. Prim. npr. tudi *dobiti jih po glavi* 'biti tepen' + 'biti ozmerjan' + 'biti kaznovan sploh'. O tem npr. Burger 1998: 72–74.

³⁵ Prvina 'njegovo' v pomenskem opisu je seveda napačna, saj gre lahko tudi za zavrtnitev 'njenege' povabila na ples; nadomestiti jo je treba s 'čigavo'.

2.1.4 Oznake

O oznakah, ki jih uvajajo Pravila SP, sem še pred izidom slovarskega dela v zvezi s frazeologijo že pisala na drugem mestu (Kržišnik 1998b). Tam je (Kržišnik 1998b: 61) tudi izražen dvom o uspešnosti pripisovanja tako zelo razdrobljenih oznak (govor je predvsem o socialnozvrstnih oznakah) enotam v slovarskem delu: »Predvidevam pa, da je ob tako podrobnem naboru oznak mogoče dvoje: da bo z njimi označeno zelo malo enot, tj. res samo tiste, ki so močno zaznamovane v določeno smer [...]; če pa bo označevanje bolj podrobno, se pravi, da bodo z oznakami opremljene enote, ki ne nosijo močne, očitne zaznamovanosti [...], se utegne zgoditi, da bo označevanje v pravopisnem slovarju bolj ali manj subjektivno.« Rezultati ankete, predstavljeni in interpretirani v Kržišnik 1998b: 64–67, so namreč pokazali, da se že petstopenjska lestvica socialnozvrstnih oznak v SSKJ pokaže kot smiselna le v polovici primerov (45 %) – toliko je bilo ujemanja med občutkom rojenih govorcev in slovarsko oznako; nadaljnje drobljenje oznak lahko odstotek ujemanja le zmanjša,³⁶ poveča pa subjektivnost presoje: ne nazadnje so tudi sestavljavci pravopisnega slovarja najprej in predvsem rojeni govorniki jezika, ki ga kodificirajo. Podatek, dobljen z anketiranjem, potrjujejo tudi dognanja drugih frazeologov, prim. v zvezi s funkcijskozvrstno zaznamovanostjo Čermák 1985: 197: »Za večino IF [tako Čermák označuje frazeme – op. E. K.] je zato značilna širša in spremenljiva stilna [Čermák v skladu s češko terminologijo uporablja izraz funkcijski stil] zaznamovanost, odvisna predvsem od resnične rabe in komunikativne funkcije [...], **ne pa od umetne enostranske kodifikacije.**« [Podčrt. E. K.] Povedano je tudi vzrok za to, da je npr. v SSKJ isti frazem opremljen različno: (geslo *jezik*) zgled *te misli polaga avtor na jezik glavnemu junaku* ima oznako *knjiž.* (torej ozko knjižno), *položiti komu besedo na jezik* pa je brez oznake. Pretirano razdrobljena označevalnost ne prispeva k natančnosti, temveč prej k nedoslednosti in/ali nejasnosti. Težko je doumeti, zakaj so *a/Ahilova peta*, *d/Damoklejev meč* in *t/Tantalove muke* opremljeni z oznako *poud.*, *s/Sizifovo delo*, *a/Ariadnina nit* in *p/Prokrustova postelja* pa z *izobr.*

SP 01 navaja zvrstne, in sicer socialno-, funkcijsko- in časovnozvrstne, dalje čustvenostne in splošne normativne oznake. V nadaljevanju bom uporabljala ta poimenovanja, čeprav se zavedam, da so normativne pravzaprav vse našteje oznake. Z njimi se opisuje jezikovna norma, in v slovarju, kot je SP, služijo pač predvsem za opredelitev knjižnojezikovne norme oz. norm. Brez elektronsko obdelanega gradiva slovarja SP je – zaradi velike količine različnih oznak – iskanje možnih načel pri označevanju in odstopov od njih brezupen posel, ki bo pač moral počakati na boljše čase. Na tem mestu naj navedem zato le nekaj načelnih opažanj. Pri tem se je v zvezi z zvrstnimi in stilnimi oznakami seveda težko izogniti primerjavi s SSKJ. O težavah sestavljavcev pri »prevajanju« SSKJ-jevski oznak v SP-jevske prim. Snoj 2002: 223.

³⁶ **Pet** socialnozvrstnih oznak v SSKJ, to so *pog.*, *nižje pog.*, *nar.*, *žarg* in deloma tudi *knjiž.* (kot ozko knjižno), je SP 01 nadomestil z **trinajstimi**: *privzdig.*, *knj. pog.*, *ljud.*, *neobč.*, *neknj. pog.*, *neknj. ljud.*, *pokr.*, *nar.*, *mestn.*, *izobr.*, *sleng.*, *žarg.*, *latov.*

2.1.4.1 Zvrstne oznake

Za pravopisni slovar je seveda najpomembnejše pripisovanje tistih oznak, ki knjižnojezikovno normo ločujejo od neknjižne,³⁷ med njimi pa so občutljiva točka tiste oznake, ki so tesno ob meji.³⁸ Konkretno to za razmerje do SSKJ pomeni, da je najzanimivejše »prevajanje« in obenem novo vrednotenje gradiva, označenega v SSKJ s kvalifikatorjem *pog.* Čeprav to ni posebej na frazeologijo vezana problematika, se zdi zanimivo pogledati vsaj težnjo (ki jo bo kasneje, ko bo gradivo SP 01 dostopno elektronsko, treba še preveriti).

Pregled bolj ali manj naključno izbranega gradiva kaže,³⁹ da so v SP 01 upoštevani zlasti tisti frazemi z oznako *pog.* v SSKJ, ki jim – tako predvidevam –⁴⁰ SP 01 dodeljuje status knjižnih, in sicer s socialnozvrstno oznako ali brez nje. Za prvo prim. »prepis« (SSKJ → SP 01) *pog.* → *knj. pog.*: *biti od rok, popihati jo, ubrati jo, kronati ga, lomiti ga*, za drugo nadomestitev socialnozvrstne oznake s katero od čustvenostnih: *delati iz muhe slona, imeti v zobeh koga, gledati kakor tele v nova vrata, (ne spremeniti se) niti za dlako, eno kolesce v glavi manjka komu, matilda pobere koga*. Praviloma so izpuščeni frazemi z oznako *pog.* v SSKJ, ki vsebujejo sestavino, ki je kot (samostojna) beseda označena z nižje *pog.* – tako vsaj kažejo primeri *dobiti jih po puklu, govoriti kot strgan dohtar, imeti poln kufer koga, utrujen kot turška fana, dati/zabiti kajlo komu, kamor je šel bik, naj gre še štrik*.⁴¹ Oznake neknjižnih sestavin kot besed so v SP 01 *neknj. ljud. (pukel, dohtar, kufer, paca, štrik)* ali *neknj. pog. (fana, kajla)*.⁴² Nekateri frazemi, ki so v SSKJ označeni s *pog.* in v SP 01 izpuščeni, so tudi taki, da zanje vzroka za izpust ni mogoče predvideti: *vzeti besedo nazaj, zmešati glavo komu, imeti maslo na glavi, biti malo čez les, krona pade z glave komu*.

³⁷ Pravzaprav je vse drugo označevanje – tj. označevanje znotraj neknjižnih norm – v »pravopisnem« slovarju odveč in sodi nekam drugam, ne glede na to, kako široko Slovenci po neki tradiciji, ki je bližje inerciji kot tradiciji, pojmujejo to stvar (s čimer obsežnost slovarskega dela SP 01 opravičuje Dular v Dular 2002: 216).

³⁸ Prepovedovalne normativne oznake tukaj puščam ob strani.

³⁹ Kažipot je predstavljalo gradivo, uporabljeno v članku o zvrstnosti v frazeologiji, prim. Kržišnik 1998b.

⁴⁰ Vzrok za negotovost prim. v 2.1.4.2 – razmerje med čustvenostnimi in socialnozvrstnimi oznakami.

⁴¹ S tem izpuščanjem se je SP 01 izognil problemu, kako obravnavati frazeme, ki vsebujejo neknjižne sestavine. Pregled gradiva v SSKJ je namreč pokazal (Kržišnik 1998b: 68), da je frazemu praviloma pripisana za eno stopnjo višja socialnozvrstna oznaka kakor njegovi v to smer zaznamovani sestavini kot samostojni besedi – premik, ki je razločljiv s pomenskim umikom: hkrati z denotativnim delom pomena se pri frazeologizaciji besede v frazemsko sestavino lahko premakne ali umakne tudi njegov konotativni in pragmatični del.

⁴² Zakaj je *pukel* bolj ljudski kakor *fana*, je težko ugotoviti. Na nerazvidnost merila za ločevanje med *neknj. pog.* in *neknj. ljud.* je opozorjeno že v Vidovič Muha 2002: 211. Sodi pa to v problematiko prevelike razdrobljenosti oznak, opisano v 2.1.4.

2.1.4.2 Čustvenostne oznake

Ker frazeološke enote (ali vsaj njihov jedrni del) sodijo med zaznamovana jezikovna sredstva s poudarjenim konotativnim delom pomena,⁴³ jim oznaka *poud.*, ki združuje SSKJ-jevski oznaki *ekspr.* in *pren.*, na splošno ustreza.⁴⁴ Do te ugotovitve pa ne bi bilo mogoče priti, če dejstvo, da *poud.* »nadomešča SSKJ-jevski oznaki *ekspr(esivno)* in *pren(eseno)*«, ne bi bilo zapisanov v Žele 2002: 238 – definicija oznake v SP 01, da je namreč z njo označena »jezikovna prvina, ki izraža večjo stopnjo pomenskih sestavin ali te vrste pomenski prenos poimenovanega«, je popolnoma neinformativna.

O statusu čustvenostnih oznak je treba spregovoriti še glede na (predvidevam) »splošno normativnost« SP 01. Pravila zvezo med obojim na str. 131 opišejo takole: »Tako označene besede imajo v pokončnicah pripisano nečustveno vzporednico ali tak opis. **To ne pomeni, da so čustveni izrazi odsvetovani.**« (Podčrt. E. K.) Ker pa pokončnice, kakor so definirane na str. 131 (»|pokončno| splošna pomenska uvrstitev«), tako ali tako ničesar ne odsvetujejo, bi na podlagi tega navodila lahko izpeljali sklep, da so frazemi, kot je npr. *posrati ga* (iztočnica *posrati*), ki ima čustvenostno oznako *nizk.* in pomen v pokončnicah 'narediti neumnost, lahkomišelnost', socialnozvrstno nezaznamovani, saj njihova raba v besedilih knjižnih zvrsti – edinole o tej rabi pravopisni priročnik lahko govori, kajti neknjižnih ne normira (ali pač?) – ni odsvetovana. To seveda ni res. Že omenjena anketa (Kržišnik 1998b: 67) je pokazala, da rojeni govorniki povezujejo ekspresivne in socialnozvrstne oznake ter pri tem uveljavljajo občutek t. i. jezikovne morale v knjižnem jeziku (Pranjčević 1996: 10): kar je vzneseno, torej pozitivno, je knjižno, kar je nizko, torej negativno, je neknjižno.

2.1.4.3 Splošne normativne oznake

O splošnih normativnih oznakah v zvezi s frazemi prim. že v Vidovič Muha 2002: 209–210. Po pregledu naključno izbranega gradiva se zdi, da je z njimi označeno razmeroma malo gradiva.⁴⁵ V članku Vidovič Muha so navedeni s puščico (= odsvetovano) označeni frazemi: *biti s kom na bojni nogi*, *bojno polje*, *okorel zločinec*, *polagati račun o svojem delu*, *položiti račun za kaj*, *položiti roko nase*, *postavljati kaj pod vprašaj*, *zrušiti oblast*. Dodajmo še enako označene: *voditi račune o čem*, *voditi razpravo*, *voditi zapisnik*. Kaj je narobe z *biti s kom na bojni nogi*? *Okorel zločinec* se v celotni Fidi pojavi samo enkrat, kar pomeni, da ni kak aktualen odstop od norme, *voditi račune o čem* enako (njegova varianta *voditi račun o čem*, ki je SP 01 ne navaja, se pojavi dvakrat). Da je *položiti roko nase* pod dvema iztočnicama ovrednoten različno (prim. 2.1.3) – od tega samo pod *položiti* kot odsvetovano *l→/* – je lahko samo napaka, in sicer je napačna oznaka *→*.

⁴³ Njihova konotativnost je stalna, je del njihovega slovarskega pomena. Seveda pa v besedilu lahko dobivajo še dodatno (pridobljeno) konotacijo.

⁴⁴ Njihova zaznamovanost je pogosto posledica pomenskih premikov, ekspresivnost pa tudi še česa drugega (npr. ritmiziranja, rime, manjšalnic, monokolokabilnih sestavin itd.).

⁴⁵ Iz navedenega članka težko sklepamo, ali ga je veliko ali malo. Ker pa so gradivo zanj zbirali študentje (Vidovič Muha 2002: 209, op. 2), kar pomeni, da so preprosto pregledali več, je njihov pregled kvantitativno verjetno relevantnejši.

Poleg teh, odsvetovanih frazemov sem s »splošno normativno« oznako našla le en frazem, označen s krožcem (= nepravilno), in sicer pod iztočnico *iti*, to je °*iti* v *partizane* (pod *partizan* ni navedena), kot pravilno dvojnico (predvidevam, da je to zveza, ki je navedena pred njo) se navaja *iti k partizanom*. Kaj je sestavljavce SP 01 motilo pri tej zvezi, da so jo ovrednotili kot »prvin/o/ izrazne ali oblikoslovne ali skladenjske ravnine, ki ne ustreza normi«?⁴⁶ Morda so jo razumeli kot kalkirano in jim »je (...) nekoliko preveč po rusko zvenela«, kakor je že pred desetletji zapisal F. Bezlaj (Bezlaj 1967: 48). Na istem mestu Bezlaj tudi dokazuje, da »ne moremo reči o tej konstrukciji, da ne bi bila slovenska, čeprav je že odmrta v splošni rabi«. Gre pač za zvezo, ki se je (ta in še nekaj drugih) v slovenščini ohranila le kot frazem. Zanimivo pri vsem tem pa je, da SP 01 po nastanku precej podobni, če ne celo enaki zvezi *iti v maškare* pripisuje socialnozvrstno oznako *knj. pog.* (in jo glede na »prevajanje« SSKJ-jevske oznake dviguje iz *pog.*).

2.2 Pravopisni vidik

Neposredno s frazeološkimi enotami sta povezana dva pravopisna problema, vprašanje velike in male začetnice ter pisanje skupaj oz. narazen.

2.2.1 Velika začetnica

V frazemih se kot sestavine pojavljajo:

- (a) osebna lastna imena: #⁴⁷*hoditi od Poncija do Pilata, babji gregor, mila jera, neverni/#nejeverni Tomaž, #kaditi kot Turek, #smejati se kot cigan belemu kruhu, #med Scilo in Karibdo*;
- (b) svojilni pridevniki iz osebnih lastnih imen: *a/Ahilova peta* in drugi tega tipa iz grške mitologije, *j/Judežev poljub, #v Kristusovih letih*;
- (c) zemljepisna lastna imena: *odkriti Ameriko, #pa mirna Bosna, iti v Canosso/Kanosso, Indija Koromandija, #vodo v Savo nositi*.

Vprašanje velike in male začetnice zadeva lastnoimenskost frazemskih sestavin: ali ob (vsaj delni) izgubi drugih (npr. slovnčnih) lastnosti beseda, ki je lastno ime, kot sestavina frazema izgubi tudi lastnoimenskost? Deloma sem o tem problemu pisala že ob izidu Pravil SP (Kržišnik 1992/93), in sicer v zvezi s pravili o pisanju pridevnikov iz lastnih imen, ki so v stalnih besednih zvezah terminološkega in frazeološkega tipa prekategORIZIRANI iz svojilnih v vrstne (§ 115, § 157–159). Tam (Kržišnik 1992/93: 16/17) predlagam, da kot pomensko podstavo frazemov tipa (b) *a/Ahilova peta* razumemo ne 'peta kot od Ahila', temveč 'ranljiva/občutljiva točka/slabost/napaka (od) koga, kakor je bila peta ranljiva/občutljiva točka/slabost/napaka (od) Ahila', kar pomeni, da je lastnoimenskost na ravni identifikacije deloma še prisotna, kar bi dovoljevalo vsaj variantno pisanje takih zvez. Tako je vzpostavljena tudi relacija do frazemov, v katerih se prav tako pojavljajo lastnoimenske sestavine (tipa (a) in (c)), ki pa se najpogosteje brez zadržkov pišejo z veliko začetnico. Slovarki del SP 01 prinaša torej dosledno variantno pisanje *a/Ahilova peta*.

⁴⁶ Tako je v SP 01: 131 razložena oznaka °.

⁴⁷ Znak # pomeni, da frazema ni v SP 01. Pri tistih, ki v njem so, se zapis začetnice ujema s predpisanim v SP 01.

O pisanju osebnih in zemljepisnih imen v frazemih (zgoraj zgledi (a) in (c)) Pravila ne govorijo dosti, v poglavju o malih črkah (SP 01: 18–19) pa vendar najdemo navodilo (§ 135), po katerem se z malo pišejo »z **imeni prebivalcev** ali **zemljepisnih danosti enakozvočna** poimenovanja, kadar pomenijo le vrsto biti ali predmetov ipd.« (podčrt. E. K.), in med zgledi je naveden tudi, sicer en sam, frazem *delati se francoza*. Če naj to pravilo – glede na zgled – vzamemo zares, potem so navedbe v slovarskem delu kot: (*neveren*)⁴⁸ *Ne bodi tak neverni Tomaž, (odkriti) Ta človek že ne bo odkril Amerike, (Canossa) iti v Canosso, (Kanova) iti v Kanoso*, zunaj norme, ki jo predpisuje sam SP 01. Toda slovarski del prinaša tudi *milo jero* in *babjega gregorja*. Očitno torej je, da enotnosti ni, mogoče pa je izpeljati približno tak sklep: (a) za zglede z osebnimi imeni velja deloma pisanje z veliko, deloma z malo; (b) zgledi⁴⁹ s prekategoriziranim svojilnim pridevnikom iz lastnega imena se pišejo variantno, z veliko ali z malo; (c) zgledi z zemljepisnim lastnim imenom se pišejo z veliko začetnico. Zadnja trditev velja za v SP 01 najdene frazeološke zglede, bi jo pa zamajalo dejstvo, da se kot samostojna pojavlja iztočnica *rubikon* za pomen 'meja, mejnik', kar bi narekovalo pisavo *prekoračiti/prestopiti rubikon*, če bi seveda frazem bil naveden; ni pa iztočnice *amerika* (prim. rabo *Fantje, saj to je a/Amerika!*) in frazem *odkriti Ameriko* je z veliko začetnico uvrščen pod iztočnico *odkriti*.

Kaj kaže raba? Pregled posameznih tipov v Fidi daje naslednjo sliko:

(a)

Frazem	Število zadetkov	Velika začetnica	Mala začetnica
<i>mila jera</i>	11	2	9
<i>poslednji M/mohikanec</i>	45	43	2
<i>neverni Tomaž</i>	4	4	–
<i>kaditi kot Turek</i>	5	5	–

(b)

Frazem	Število zadetkov	Velika začetnica	Mala začetnica
<i>a/Ahilova peta</i>	53	36	17
<i>a/Avgijev hlev</i>	9	9	–
<i>a/Ariadnina nit</i>	8	8	–
<i>p/Pirova zmaga</i>	38	27	10
<i>s/Sizifovo delo</i>	70	64	6
<i>t/Talijin hram</i>	4	4	–
<i>t/Tantalove muke</i>	4	4	–

⁴⁸ Uvrščanje frazemov, ki vsebujejo pravopisno vprašljivo mesto, pod neproblematično iztočnico je neustrezno in zavajajoče – frazem *neverni Tomaž* bi moral biti uvrščen pod *Tomaž, odkriti Ameriko* pa pod *Amerika*.

⁴⁹ Vzrok za to, da sem v formulaciji sklepa uporabila »zgledi« namesto frazemi, je dejstvo, da vsaj za tipa (a) in (c) manjka toliko frazemov, da je sklep težko posplošiti v pravilo.

(c)

Frazem	Število zadetkov	Velika začetnica	Mala začetnica
<i>odkriti Ameriko</i>	15	15	–
<i>pa mirna Bosna</i>	1	1	–
<i>Indija Koromandija</i>	64	63	1
<i>prekoračiti/prestopiti r/Rubikon</i>	59	52	7

Kot je videti, je tudi raba neenotna. Ni pa mogoče spregledati težnje po pisavi velike začetnice pri (iz)lastnoimenskih sestavinah (izjema je le *mila jera*). Izpuščanje tovrstnega gradiva v slovarju SP 01 (z izjemo tipa (b) s svojilnimi pridevniki iz lastnih imen) pa si je mogoče razložiti tudi kot prepuščanje odločitve piscem.

2.2.2 Pisanje skupaj oz. narazen

V zvezi s tem vprašanjem je treba v izhodišču navesti dve dejstvi. Prvo je, da pisanje skupaj oz. narazen bistva frazema ne prizadeva, *kratko malo oz. kratkomalo* je frazem, ne glede na način pisanja – razlika je le v razkriti ali nerazkriti formi (več o tem prim. Kržišnik 1994: 36–45). Drugo pa je, da je to poglavje v slovenskem pravopisu, tudi v SP 01, verjetno najslabše rešeno, kar pomeni najmanj načelno in sistemsko, o čemer tudi SP ne molči (§ 487): »Pisanje skupaj ali narazen je deloma kompromisno in nedosledno tudi zaradi rabe in tujih vplivov.« Izhodiščni načeli za pisanje stalnih besednih zvez skupaj oz. narazen sta dve (SP 01: § 487):⁵⁰ oblikoslovno – kar ima sodobno oblikoslovno podobo, je samostojno in obratno (*z lepo : zlepa*); in pomenško – »Če sestavinam lahko pripišemo navadni pomen (*stati na poti : biti napoti*)«, jih pišemo narazen. Obe načeli sta za frazeme že v izhodišču problematični, saj so sestavine v njih pogosto oblikoslovno in še drugače nesodobne (to velja za vse monokolokabilne sestavine, ki se pojavljajo samo v frazemih, ne pa tudi zunaj njih, npr. *kant v priti na kant, paf v biti paf*), pomen frazemskih sestavin pa je vedno do določene mere ne-navaden (ali gre za pomenski premik ali celo umik). Težave pri reševanju te pravopisne problematike kažejo številni odstavki v SP 01, ki imajo izjeme in nato še izjeme izjem, prim. § 534 (»V pisavi obravnavamo **kot sklope** tudi izraze, ki **so v resnici besedne zveze**, pišejo pa se narazen ali skupaj«), § 535 (»sklope s *koli* lahko pišemo ali narazen (**bolj priporočljivo**) ali skupaj«) in § 536 (»Frazeološke zaimke, npr. *kdor si bodi, kar se da, bog ve kdo, bog ve kateri, bog ve kam* je najboljše pisati narazen. **Samo narazen pišemo zveze** z glagolom *vedeti* [...]«) z dodatkom »Pomni«: »**Nekatere take zveze se lahko pišejo tudi skupaj**: *bogve, karseda, seve(da)*«. [Vse podčrt. E. K.]

Zaradi resnično zapletene problematike, ki bi zahtevala več prostora in celovitejši pristop, pustimo ob strani vse drugo in si oglejmo v pravopisnem delu SP 01 rešitev z

⁵⁰ O dodatnem pravorečnem načelu (§ 487) in njegovi neuresničenosti v slovarskem delu prim. zgoraj 2.1.1.1 (narazen *bog ve* [kv] proti skupaj *bogme* [gm] in iztočnica – narazen ali skupaj – *bog ve* tudi *bogve* – za oboje označen enoten izgovor [kv]).

vidika pisanja skupaj in narazen enega tipa frazemov, in sicer tistih, ki imajo variantno obliko in/ali število sestavin: *nebodiga/je/jih/jutreba, na (ves) glas, svoj(e) čas(e), kratko (in) malo, tja v (en) dan/tja v tri dni*:

- *nebodigatreba* ima predvideno samo pisavo skupaj, z vsemi oblikami rabe: *nebodijetreba, nebodijih treba, nebodijutreba* itd.;
- *na glas* je besednozvezna iztočnica, ki ji je dodana variantna možnost *naglas*, vendar hkrati *naglás* ('glasno') ni samostojna iztočnica;
- *svojčas* (pomen 'nekdaj') je iztočnica brez možnosti pisanja narazen, pod iztočnico *čas* je navedena njena varianta *svoje čase*;⁵¹
- *kratko malo* je samo besednozvezna iztočnica brez možnosti pisanja skupaj; variante *kratko in malo* v SP 01 nisem našla (ne kot besednozvezne iztočnice ne pod *kratko* ne pod *malo*);
- *tjavdan* je iztočnica brez možnosti pisanja narazen, *tjavendan* in *tja v en dan* sta pravopisni varianti (prva kot iztočnica, druga pod *dan*), *tja v tri dni* je zveza, navedena pod *tja*, in brez variantnega pisanja.

Ker je paleta možnosti, kot je videti, zelo pisana, sem za nekatere zglede preverila še možnosti za rešitev, ki jih prispeva raba (Fida):

Frazem	Pisava skupaj	Pisava narazen
<i>nebodigatreba</i>	198	2
<i>nebodijih treba</i>	31	–
<i>svojčas/svoj čas</i>	358	pribl. polovica od 687
<i>kratkomalokratko malo</i>	279	999
<i>kratko in malo</i> ⁵²	–	103
<i>tjavdan</i>	60	1
<i>tjavendan/tja v en dan</i>	30	27
<i>tja v tri dni</i>	–	22

Če ne drugega, je iz navedenega mogoče sklepati, da je nekatere variantne možnosti SP 01 ukinit, ne da bi to bilo sistemsko ali uzualno utemeljeno – če pa se je že treba odločati, potem je mogoče reči, da je rešitev v SP 01 bliže (pogosto neustaljeni) rabi kakor sistemskim danostim, ki jih kot merilo sam navaja na str. 56:⁵³ »Črkovje posamezne besede pišemo praviloma skupaj [...]« in »Merilo za to, ali je del jezikovnega gradiva treba obravnavati kot eno ali kot več besed (in ga torej načeloma pisati ali skupaj ali narazen), je nerazdružljivost in nezamenljivost zaporedja delov dane besede.« Navedeni primeri variantnih frazemov namreč potrjujejo ravno razdružljivost delov (= frazemskih sestavin).

⁵¹ *Svoj čas* v zgledu pod iztočnico *svoj* Vse zahteva *svoj čas* 'določen' seveda ne sodi sem.

⁵² Frazem in podatke o rabi navajam zato, da potrdim neustreznost njegove odsotnosti v slovarju SP 01.

⁵³ V Verovnik 2002: 243–245 se pravzaprav dokazuje razhajanje med rabo in SP 01, tretji člen primerjave, to so sistemske danosti, tam ni upoštevan.

3 Za sklep je mogoče le odgovoriti na vprašanja iz uvodnega odstavka. Razvoj frazeologije kot jezikoslovne vede ni dosti vplival na način obravnave tega gradiva v slovarskem delu SP 01. Normodajna in kodificirajoča moč SP 01 je v okviru frazeološkega gradiva zaradi pomanjkanja razvidnih meril za uvrščanje oz. izločanje enot šibka, zaradi nedoslednosti pa negotova.

LITERATURA

- Harald BURGER, 1998: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin.
- France BEZLAJ, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana.
- Janez DULAR, 2002: Pravopisni kompromis ali kompromisni pravopis? 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 215–218.
- Polona GANTAR, 2001: Slovenska frazeologija v dosedanjih slovarjih glede na aktualna slovaropisna načela. *Jezikoslovni zapiski* 7. 207–224.
- Vojko GORJANC, 2002: Objektiviziran pogled na jezik in Slovenski pravopis. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 225–228.
- Nataša JAKOP, 2002: *Pragmatični frazemi: opredelitev in razvrstitev*. Magistrsko delo. Ljubljana.
- Erika KRŽIŠNIK, 1987/88: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* II/2. 143–162.
- 1989/90: Frazeologija v osnovni in srednji šoli. *Jezik in slovstvo* XXXV/6. 134–141.
- 1992/93: Pravopis v slovenski državi in slovenskem jezikoslovju. *Slava* VI/1. 8–17.
- 1994: *Slovenski glagolski frazemi*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- 1998a: Können Phraseme produktiv sein. *Europhras 95, Europäische Phraseology in Vergleich: Gemeinsame Erbe und kulturelle Vielfalt*. Ur. W. Eismann. Bochum. 439–452.
- 1998b: Socialna zvrstnost in frazeologija. XXXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ljubljana. 53–69.
- 2001a: Vsebina (slovenskega) frazeološkega slovarja za tujce – določitev in preizkus meril. *Skripta* 5. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana. 7–21.
- 2001b: Frazemi s strukturo *glagol+osebni zaimek* v slovenskem jeziku. *Frazeografia słowianska*. Ur. Mieczysław Balowski, Wojciech Chlebda. Opole. 239–248.
- Viktor MAJDIČ, 1970: Frazeologija. *Naši razgledi* 5. 21.
- Jürgen PETERMANN, 1988: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). *Obdobja* 8: *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*. Ljubljana. 301–310.
- Ivo PRANJKOVIĆ 1996: Temeljna načela jezične pravilnosti. *Časopis Matice hrvatske Kolo* 4. 5–12.
- Jerica SNOJ, 2002: Nekatere značilnosti slovarskega sestavka novega Slovenskega pravopisa. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 219–224.
- Tina VEROVNIK, 2002: Pravila v slovarju, slovar v pravilih. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 241–246.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2002: Kaj je novega v knjižnem jeziku? – Ob izidu Slovenskega pravopisa. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 207–213.
- Andreja ŽELE, 2002: Slovenski pravopis z vidika vezljivostne aktualizacije starih in novih glagolov. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 235–240.

Spletna stran

Fida – Korpus slovenskega jezika. URL: <http://www.fida.net>.

SUMMARY

The phraseology in *Slovenski pravopis* (SP 01) is analyzed in the article from two points of view, i.e., lexicographic and, more specifically, orthographic one.

From the lexicographic point of view the author analyzes the amount and the type of material included, the form in which phraseological units appear in the dictionary entry, how they are equipped with descriptions of the denotative meaning, and labeled for style and register. Answers to these questions should show how relevant the normative and codifying power of SP '01 is with respect to phraseology. The analysis of the way the phrasemes and their variants appear in SP '01 shows that there are no discernable criteria (e.g., frequency of use, need for orthographic, orthoepic, or grammatical information) that governed the selection and classification of the material, therefore the mere presence or the lack of these units in SP '01 cannot be relevant for their status in standard language. The criticism of non-lexicographic quotation of phraseological units in *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) is valid for SP '01 as well: phrasemes are quoted partially in textual and partially in dictionary form, partially even in »semi-dictionary« form, which is the worst choice, as it is often the cause of non-distinction between phraseme components and the contextual components (e.g., under the heading *roka žhand*' the example *dati knjigo, vajeti iz rok*, represents two phrasemes: *dati kaj iz rok* *knjiga* is a contextual component, and *dati vajeti iz rok* *vajeti* is a phraseme component). The assignment of the semantic explanations also attempts to be regulatory, i.e., with a typographic distinction between the italicized more neutral (lexical or phraseological) variant and the (non-evaluative) semantic description between two vertical lines. The reason that this method is unsuccessful for phraseology, first of all, stems from the fact that, in principle, every phraseme, which is an expressive language unit, has a more neutral variant, therefore this type of distinction is not possible from the start. Additional inconsistencies are the result of unclear principles for differentiating between the two types of labeling. The classification of phrasemes from the point of view of style and register is fundamentally problematic: because of the emphasis on the connotative part of the meaning, the stylistic, particularly expressive markedness is more explicit, while the one concerning register is less well defined. It is noticeable that the authors of SP 01 in some cases avoid making a decision by simply not including phrasemes in the dictionary part – this is particularly true of the phrasemes with a component that is as a (independent) lexical item marked as non-standard.

From the orthographic point of view two issues are discussed. The spelling of the phrasemic components derived from proper names with capital or small letters includes three types: (a) phrasemes with personal proper names (*hoditi od Poncija do Pilata*), (b) phrasemes with possessive adjectives derived from personal names (reinterpreted to denote the type, e.g., *a/Ahilova peta*), and (c) phrasemes with place proper names (*odkriti Ameriko*). SP '01 displays inconsistency: type (a) is partially capitalized and partially not, type (b) is capitalized and not capitalized, type (c) is capitalized. The usage in the Fida Corpus shows a similar lack of uniformity, however, there is noticeable tendency towards capitalization of these items. The other issue discussed is spelling together or separate, which seemingly attempts to differentiate phrasemes from (one-word) compound derivatives (e.g., *kratkomalo/kratko malo*). The comparison between the systemic principles of differentiating between a lexical item and a phrase, which are listed in the section »Pravila« of SP 01, actual spelling in the dictionary part of SP 01, and the usage (the Fida Corpus) shows that the solutions to this problem in SP 01 are closer to unstable usage than to the systemic conditions.